

'De figuratieve bibliotheek'

verbeelding en hedendaagse kunst in de openbare bibliotheek

Kunst wordt, in tegenstelling tot andere cultuuruitingen, niet direct in verband gebracht met het bibliotheekwerk. Nochtans is literatuur een medium dat vanzelfsprekend is geworden in de museumwereld. Musea zijn al lang geen loutere kunsttempels meer, maar publieke huizen waar niet alleen de collectie, maar de verbeelding in al zijn aspecten centraal staat. Musea gaan voorbij het bewaren. Ze komen op straat. Ze stellen zichzelf in vraag en gaan een dialoog aan met het hedendaagse publiek. Schrijvers en literatuur worden uitgenodigd om hieraan een bijdrage te leveren. Dit artikel wil bekijken of ook de bibliotheken zich hieraan kunnen spiegelen en wat de hedendaagse kunst de bibliotheken te vertellen heeft.

Culturele functie van de openbare bibliotheek

De bibliotheek is altijd al en in de eerste plaats een culturele instelling geweest. De collectie maakt de bibliotheek tot een levend museum van kennis en literatuur. Leesbevordering slaat een brug tussen de leefwereld van de gebruiker en de literatuur. Vaak zijn culturele activiteiten in de bibliotheek echter weinig samenhangend en weinig vraaggericht. Vaak is het culturele programma jaar in jaar uit een herhaling van hetzelfde.

Veel bibliotheken weten niet goed raad met 'cultuur' en beschouwen het als hoogstens interessant om wat meer bezoekers over de vloer te krijgen. Cultuur is geen opstap naar literatuur of kennis. Het biedt een eigen en ruime blik op de wereld. Vaak begint men pas aan cultuur als het ook een educatieve meerwaarde biedt. Cultuur wil echter niet beleren. Cultuur nodigt uit te beleven.

Cultuur in de bibliotheek toont een levende bibliotheek, waar altijd wel iets anders te gebeuren valt. Een bibliotheek die bezoekers inspireert en meezuigt. Verrassing, afwisseling, communicatie en beleving zijn de sleutelwoorden. Van modeshow tussen de boeken tot een beleeftentoonstelling van designmeubelen in diverse leeshoeken.

Literatuur: het exclusieve domein van de bibliotheek?

Literatuur krijgt een steeds grotere plaats in musea voor beeldende kunsten. De nu lopende tentoonstelling 'Fatale Vrouwen' in het KMSK in Antwerpen confronteert poëzie met schilderijen. In het Gentse SMAK word je verrast met het poëzieavonden tussen de kunstwerken. Naar aanleiding van de Vlaamse Feestdag organiseerde het museum poëtische wandelingen. Niet voor niets start de Gentse Poëzieroute aan de ingang van het museum. Ook in het Groeningemuseum in Brugge wordt het woord niet uit de weg gegaan. Tientallen literaire citaten over kunst werden tussen de werken gepresenteerd.

Bibliotheken blijven echter bijna exclusief vasthouden aan wat ze als hun domein beschouwen: het woord.

Installatie 'Skin', Stefaan van Biesen, bibliotheek Zwijndrecht 2005

Hoe naadloos woord en beeld kunnen aansluiten wordt geïllustreerd door de Gentse Poëzieroute. De samenstellers hebben duidelijk nagedacht over hoe ze de bezoeker konden laten kijken naar poëzie. Ook hier en daar vind je bibliotheken met verfrissende projecten die het boekje te buiten gaan.

De openbare bibliotheek van Edegem had een boeiend tentoonstellingsproject met onder andere dichter Marcel van Maele en kunstenaar Gaston De Mey. Het 'WoordenSchat' project in Bredene (2001) bracht een dichter en schilder samen die de uitdaging aangingen om in de dikke van Dale op zoek te gaan naar vergeten woorden. Twaalf reusachtige geschilderde naakten bekleed met klankdichten uit onbekende woorden werden in de bibliotheek boven de rekken opgehangen. In dezelfde bibliotheek verkenden jongeren de taalwereld van het beeld met workshops rond en met Panamarenko, Renaat Ramon, Marlène Dumas, Stefaan van Biesen en Jan Vanriet. Het 'Woord in Beeld'-project (2000-2003) van het Gentse PoëzieCentrum biedt een interactieve dagtocht aan die begint in het SMAK, langs de gedichten van de Poëzieroute en eindigt in de bibliotheek van het PoëzieCentrum

Beeld en leesbevordering

Woord en beeld hebben veel gemeen. Beeld is een uitgelezen middel tot leesbevordering. Dat is eigenlijk ook wel logisch in een tijd waarin de woordcultuur meer en meer vervangen wordt door een beeldcultuur. Kijkvaardigheid wordt in het onderwijs wel vaker de vijfde vaardigheid genoemd, naast lezen, schrijven, luisteren en spreken.

Leerlingen moeten geoefend worden in het kijken naar en interpreteren van beelden. Zoals de leraar in de lessen Nederlands de leerlingen technieken aanreikt en benoemt om tot een bewuste leeservaring te komen wordt de noodzaak ingezien van het kijken als bewuste ervaring van beelden. Het leren lezen van beelden leidt tot een andere en interessantere kijk op wat de leerlingen zien. Dit verdiept hun beleving en is identiek aan de leesbeleving.

De figuratieve of de discursieve bibliotheek?

De Amerikaanse socioloog S. Lash onderscheidt een figuratieve en discursieve sensibiteit, zeg maar een gevoeligheid voor het beeld en een gevoeligheid voor het woord. De discursieve sensibiteit vindt formele eigenschappen van culturele objecten belangrijk. Liefhebbers van de woordcultuur praten inderdaad vaak over de vorm van de tekst vanuit een sterk rationele visie op cultuur.

De figuratieve sensibilliteit vindt dat formalisme minder belangrijk en plaatst daarbij het cultureel hoogstaande naast het banale zonder al te veel gradaties, terwijl dat onderscheid veel belangrijker wordt geacht in de woordcultuur. Lash spreekt over een niet-rationalistische houding in de figuratieve sensibilliteit. De vraag naar de betekenis van de tekst wordt in de beeldcultuur vervangen door: 'Wat doet het mij?'.

Deze dualiteit benadrukt het belang van de culturele functie van de bibliotheek. Terwijl bibliotheken tot nu toe vaak hun taken en leesbevordering discoursief zagen is er de dringende nood aan een figuratieve invulling. Meer figuratieve sensibilliteit betekent: 'Wat doet een boek met je?'. Het is het uitnodigen van de beleving, van de verbeelding als proces in de bibliotheek. Dat is nu eenmaal waar het in lezen om draait. Literatuur (en ook bibliotheken) bestaan bij gratie van verlangen en emoties. Een figuratieve sensibilliteit is een niet-statische manier om de culturele functie van bibliotheken in te vullen. Cultuur is niet statisch, is voortdurend in verandering. Het individu wil het gevoel hebben hierin een rol te kunnen spelen

Installatie 'Embracing Words', Geert Vermeire bibliotheek Zwijndrecht 2005

Kunst en taal

Historisch gezien hebben beeldende kunst en taal altijd al een speciale band gehad. De reflex om woord en beeld tegenover elkaar te stellen is over het algemeen westers cultureel bepaald. Woord en beeld zijn onafscheidelijk. Dichters, filosofen en schilders spreken dezelfde taal. België speelt, zelfs op wereldvlak, een unieke rol wat de dialoog tussen kunst en woord betreft. Dit al van de tweede helft van de 20e eeuw tot vandaag. In geen enkel ander land vond en kreeg het woord zo'n belangrijke plaats in de beeld-, object- en conceptkunst. Het werk van René Magritte, Cobra, Christian Dotremont, Marcel Broodthaers, Jef Geys, Denmark, Fred Eerdeken, Patrick Corillon, Gaston De Mey en vele anderen bestaat

bij gratie van het woord. De beruchte ‘blauwe bic’-kunst van Jan Fabre is een variatie op dit thema. Actuele kunstenaars zoals Wim Delvoye, Thierry De Cordier en Stefaan Van Biesen integreren woord en beeld vanuit een heel individuele beleving van de wereld. Bij de *Brieven uit Schoorisse* en de *Brieven aan een Boom* van De Cordier en Van Biesen verdwijnt het beeld volledig, alleen het woord blijft over. Het werk van deze kunstenaars maakt ons deelgenoot van een systematische en onophoudelijke twijfel. Thierry De Cordier isoleert zich in zijn groentetuin. Via het schrift gomt de kunstenaar zich uit en wil verslag uitbrengen van een totale terugtrekking. In de *Brieven uit Schoorisse* (1988-1998) blijft alleen het landschap, de stilte en de afwezigheid over. Het schrift heft zichzelf op.

'Brieven aan een boom' Stefaan van Biesen

Stefaan Van Biesens *Brieven aan een Boom* (1996-1997) verwoorden fundamentele vragen over communicatie en taal. Beleving van de natuur is in geen enkele taal uit te drukken, het is alleen voelbaar. De 38 brieven van Van Biesen vormen een intieme, kwetsbare bibliotheek en worden in een koffer, een schrijn gelegd en gesloten: wat blijft is een beeld. Wat is dan de bestaansgrond van de taal? In deze kunstwerken wordt het publiek de zekerheid van de tekst ontnomen en tot zichzelf terug geleid met de vraag naar ‘Wie ben ik zonder taal? Wat doet de woordeloze wereld mij?’. De werken van De Cordier en Van Biesen zijn bibliotheken van verbeelding. Ze bergen kwetsbare woorden in een schrijn. Ze beschouwen woorden als vlinders, sterk in hun vlucht, breekbaar in hun rust.

Het boek als bedreigd object is meer dan ooit in de hedendaagse kunst aanwezig. Inherent hieraan is de voorstelling van de bibliotheek als schrijn, en het in vraag stellen ervan.

De bibliotheek als mausoleum

De visie op de bibliotheek als schrijn, als behoeder van het vergankelijke woord, gaat ver in de oudheid terug. De auteurs in de oudheid ervaarden hun werk als voor een minderheid bedoeld, alleen toegankelijk voor degenen die gekwalificeerd zijn. Daarnaast werd een bibliotheek gezien als beschermer van het boek. Hoe minder een boek het daglicht zag, hoe beter. Bibliotheken hadden een eerder ceremoniële betekenis, stonden buiten de maatschappij. Dat kon ook, want kennis leefde tussen de mensen via gesprekken met elkaar. De filosoof en dichter schreven niet in de eerste plaats teksten, maar spraken met een publiek.

In de laatste twintig jaar zijn er in West-Europa meer dan ooit opnieuw bibliotheken als reusachtige schrijnen gebouwd. De nieuwe British Library met 17 miljoen boeken, de nieuwe Duitse Nationale Bibliotheek in Frankfurt, de recente Bibliothèque Mitterand met 12 miljoen boeken. De moderne tijd is geobsedeerd door het bewaren van boeken. Niet onterecht: de recente vernietiging van de Nationale Bibliotheek in Bagdad en van de Bibliotheek in Sarajevo in 1992 volgen in de rij van brandende bibliotheken in de Westerse geschiedenis sinds Alexandrië in 642.

Bibliotheken weerspiegelen het duistere gevoel van een naderend einde en verlies. Tegelijkertijd bewegen zich de nieuwe bibliotheken in de toekomst en gaan ze om met technologische vernieuwing. Kennis en macht zijn meer dan ooit met elkaar verbonden. De nieuwe bibliotheken lijken niet voor niets architectonisch op hightech fabrieken, energiecentrales, die (vaak zonder degelijk kritisch onderzoek) kennis omzetten in intellectuele en sociaal-economische krachten. Er is echter steeds meer informatie die verloren gaat. Een bibliotheek kan slechts een gedeelte aan kennis opvangen. Dat ene boek of die ene verhandeling die niet in de bibliotheek terecht komt maakt elke bibliotheek per definitie onvolledig. Deze tegenstrijdigheid leidt tot een identiteitscrisis in het bibliotheekwezen, net als de vraag naar de wankelende toekomst van het boek.

De bibliotheken verworden in hun onmacht steeds meer tot spookkastelen. Boeken worden bijgezet in grafkelders. Het grootste deel van het materiaal wordt nooit, of slechts uiterst zelden, gebruikt.

Geen mens kan nog de illusie koesteren om meer dan een minimale fractie van de beschikbare bronnen te kunnen raadplegen.

Het enige wat blijft is de aanwezigheid van de kennis die in feite niet meer dan een suggestie van aanwezigheid is. Catalogi vervangen de boeken. Maar ook in catalogi worden de boeken ook meer en meer verdrongen door andere informatiedragers. Tot tweederde van de trefwoorden in de catalogi van de Library of Congress verwijzen naar niet-boek materialen.

Bibliotheken lijken meer dan ooit ver weg van de idealen van de creativiteit die het boek sinds zijn ontstaan in zich draagt. Het boek trekt zich terug in de schaduw van een steriele wereld.

Dit schreeuwt om een tegenbeweging, die de openbare bibliotheken kunnen geven.

Installatie 'Skin', Stefaan van Biesen, bibliotheek Zwijndrecht 2005

De bibliotheek door de ogen van de hedendaagse kunstenaar

De hedendaagse kunst kijkt gefascineerd, en in afgrijzen, naar de bibliotheek als schrijn, als mausoleum. De installatie 'SKIN' van Stefaan Van Biesen toont dit bezielend kijken. Dit werk bestaat uit een reconstructie van een imaginaire bibliotheek, zoals je die afgebeeld ziet op het schilderij 'San Girolamo nello studio' (ca. 1474) van Antonello da Messina in de National Gallery in Londen. De kluizenaar op dit schilderij leest een boek in zijn bibliotheek. Die bibliotheek is een houten constructie, eerder een podium, staande in een gewijde gotische

ruimte. Er zijn doorkijkjes in die ruimte naar een sereen landschap. De lezer is zich niet van het landschap bewust. Aan de drempel van het gebouw wachten vogels. Zij zingen in een voor de geleerde onbegrijpelijke taal. Van Biesen bouwde de bibliotheek na. De bedoeling is om deze imaginaire bibliotheek binnen een bestaande bibliotheek te plaatsen. Het is een transitruimte. Een open bibliotheek waar je doorheen kan wandelen zonder ze te betreden. Een lege plaats in en uit de wereld. Tegelijkertijd is het een precieze reconstructie van de bibliotheek uit het schilderij. De kunstenaar maakt de bibliotheek letterlijk toegankelijk.

De installatie wordt aangevuld met video's van bibliotheken. Stills van boekenwanden en interieurs van schrijvers, kunstenaars en filosofen wisselen zich af. De boeken zijn zichtbaar, maar onaanraakbaar. Het boek staat er als drager van kennis, maar met een uitnodiging om te kijken, niet om te lezen. Het werk brengt een verstillend, een woordeloze ervaring over. Dit wordt benadrukt door de aanwezigheid van grote monochrome doeken. Kleur, niet het woord, gaat hier een interactie aan met de bezoeker. De installatie wordt afgerond met een 'wandelbibliotheek'. Een aantal rekken worden geplaatst tussen identieke rekken met boeken van de gastbibliotheek. Om deze rekken te vullen nodigde de kunstenaar honderd mensen uit om een bijzonder moment uit een wandeling te conserveren en die in een glazen pot aan hem te bezorgen. Deze bibliotheek van beleving gaat een dialoog aan met de duizenden (andere) boeken in de bibliotheek waar het kunstwerk werd gebouwd. De glazen boeken nodigen hen uit tot het weerspiegelen van beleving.

Enkele inspirerende voorbeelden van hedendaagse kunst in de bibliotheek

Hoe kan de beleving waarmee de hedendaagse kunst boeken en bibliotheken wil uitnodigen vertaald worden in een dialoog tussen kunstenaars en openbare bibliotheken?

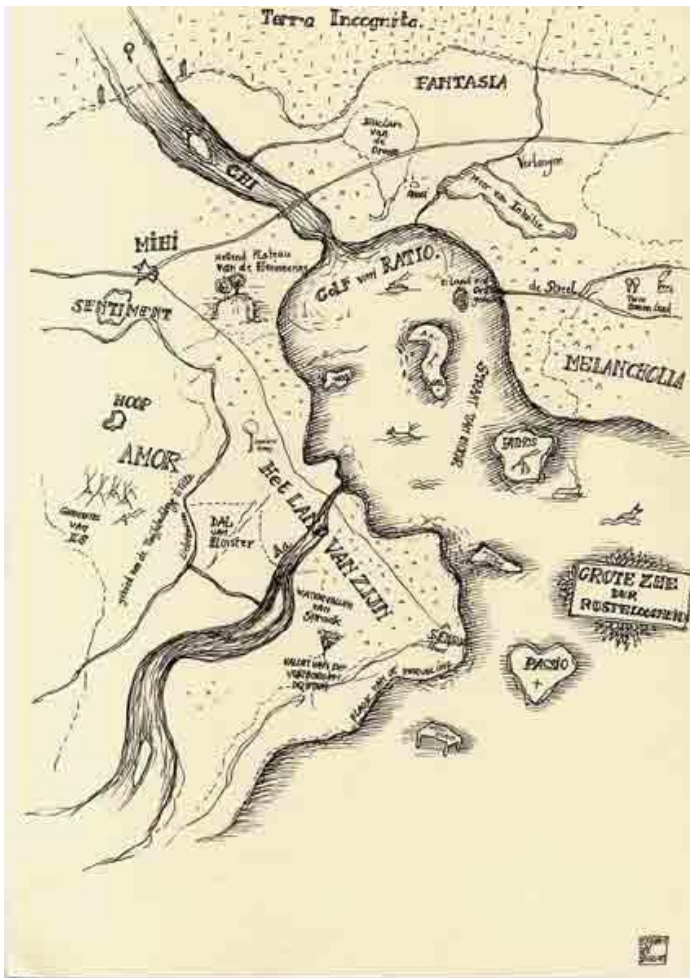
Een inspirerend project is 'De oneindige bibliotheek' (2002) van kunstenaar Jean Marie Byttebier en bibliothecaris Jan Van Herreweghe in de openbare bibliotheek van Harelbeke. In de bibliotheek van Harelbeke bracht de kunstenaar een reflectie over het verzamelen. Daarvoor nodigde hij tien wetenschappers uit om objecten en boeken te verzamelen die een belangrijke rol speelden in hun leven. De boeken en objecten werden niet vanuit een kennisaspect benaderd, maar vanuit het beleven. Net als in de 'wandelbibliotheek' van Stefaan Van Biesen wordt hier de beleving teruggebracht naar waar ze thuishoort: bij de boeken. Ook hier werd uitgenodigd op een andere manier te kijken en vanuit het kijken de bibliotheek in vraag te stellen. Een hagelwit rek was het eerste werk van de tentoonstelling dat de bezoeker te zien kreeg. Dat rek was gevuld met kunstboeken. Deze boeken werden door de kunstenaar geordend op kleur. Hiermee suggereert de kunstenaar een andere manier van ordenen: een ordenen vanuit het zien. Ook in een wereld zonder taal ontluikt een te structureren kennis. De tentoonstelling wou vragen oproepen, verrassen, verbazen en inspireren. Daarom werd ze aangevuld met een discussieforum op het internet. Communicatie met en tussen de bibliotheekbezoekers werd een onderdeel van het gebeuren.

Dit vond je ook terug in de tentoonstelling '2001 – a text odyssey' (2001). Jonge kunstenaars bouwden een kunstnetwerk in zeven bibliotheken: Knokke, Zottegem, Leuven, Lier, Turnhout, Beerse en Vosselaar. Thema van de tentoonstelling was 'Het lichaam'. De bibliotheekruimtes werden als uitgangspunt voor het werk genomen. Kunst werd tussen de boeken geplaatst. De werken gingen van vacuüm verpakte letters, afval met teksten, geprojecteerde lichaamsdelen tot prints uit televisieseries. De jonge kunstenaars gebruikten het beeld om het woord los te krijgen uit een star en tekstueel karakter. De uitdaging van de nieuwe technologie in bibliotheken werd hier vertaald in een botsing tussen het virtuele (het woord) en het reële (het lichaam). Dit thema was ook aanleiding voor een Internet-schrijfhappening. Peter Verhelst schreef het begin, de bezoeker van de tentoonstelling werd

uitgenodigd dit verhaal verder te schrijven. De teksten werden in de tentoonstelling opgenomen. Deze tentoonstelling ontstond en groeide op die manier vanuit een samenwerking tussen kunstenaars, bibliotheken en het publiek. De kunstenaars en het publiek construeerden op die manier samen een nieuwe bibliotheek, een bibliotheek vanuit de verlangens en verwachtingen van de bezoeker. Een bibliotheek waarin het boek openlijk in vraag werd gesteld, maar waarin de gebruiker zichzelf wel weer in terugvond.

In de bibliotheek van Bredene werden naar aanleiding van het kunstproject 'Verticale Stromen' (2002) zeven hedendaagse kunstenaars uitgenodigd om hun bibliotheekvisie in en rond het gebouw vorm te geven. Iedere kunstenaar werd gevraagd om een vestiairekastje aan de ingang van de bibliotheek in te vullen. Frans Heirbauts werk 'Nestboek' bestond uit een plaasteren muisje op een toren van snippers uit kunstboeken. Een nachtmerrie voor een bibliothecaris, maar de bezoeker herkende zich wel in het kleine muisje dat nestwarmte zoekt in de grijze zee van informatie. Stefaan Van Biesen noemde zijn kastje 'De droom van de tuinman III'. Hij toonde er een kleine tuin met aarde en ontluikende woordreepjes. De schoenen van de tuinman (bibliothecaris) stonden werkeloos in het tuintje. Hij suggereert een bibliothecaris die de groei van de woorden aanmoedigt in een bibliotheek als levende tuin voor iedereen. Van dezelfde kunstenaar vond je ook nog het werk 'De gemarkeerde tijd': een verrassende boekentafel in de bibliotheek. Op het tafelblad was een landkaart van de verbeelding getekend. Op die kaart vond je boeken gedrenkt in honing. De tafelpoten stonden eveneens in honingpotjes. Honing stroomt figuurlijk uit de boeken over de tafel. Een bibliotheek vangt de honing (verbeelding) op en biedt ze de bezoeker aan.

Ook in het magazijn werd tentoongesteld. Dit was voor één keer toegankelijk, omgebouwd tot bioscoopzaaltje: een boekengrafkelder werd een intieme ontmoetingskamer. Daarnaast bestond de tentoonstelling uit foto's, video's, tekeningen en installaties tussen de boeken. Een groot belang werd eveneens gehecht aan de communicatie met het publiek. Elke Matthijs bouwde 'De briefjesbaobab' in het tuintje voor de bibliotheek. Zij wou de bibliotheekbezoekers tot communicatie met elkaar uitnodigen. De inspiratie haalde ze uit Nairobi, waar eeuwenoude baobabbomen het centrum zijn van een boodschappen-briefjesdienst. Bij deze 'message tree' werden de bezoekers vriendelijk uitgenodigd om de briefjes tussen de takken te openen, te lezen, te beantwoorden, zelf berichtjes te schrijven en deze vast te hechten aan het werk. Het resultaat was een spel van bericht en antwoord met vele gedachten, meningen, uitingen van hoop en wensen. De berichtjes werden opgenomen in een boek dat ter inzage lag in de bibliotheek. Stefaan Van Biesen realiseerde met jongeren een reusachtige verbeeldingslandkaart op de terrasdeuren en noemde het werk 'Het land van Zijn, is'. Jongeren brachten hun eigen emotionele wereld in kaart en bouwden beeldende bruggen naar de landen van andere deelnemers. Communicatie was ook het thema van de aan tentoonstelling verbonden workshops met Elke Matthijs en fotografe Eveline Van de Velde.

Het land van Zijn, is ', Stefaan van Biesen 1994

Tips voor elke bibliotheek

Ook met bescheidener middelen kan een interactie tussen bibliotheek, hedendaagse kunst en publiek worden gerealiseerd. Enkele elementen uit bovenstaande projecten zijn gemakkelijk in elke bibliotheek uit te voeren. Maak een beleefbibliotheek met glazen potten vol herinneringen van lezers. Vraag een aantal interessante mensen uit je gemeente om inspirerende objecten te verzamelen bij boeiende boeken en stel die samen tentoon. Samen met enkele jongeren kan je gemakkelijk zelf een briefjesboom maken aan de ingang van de bibliotheek. Elk van die activiteiten heeft de potentie om mensen te raken, te boeien en te binden. Het brengt cultuur in je bibliotheek, niet als behang, maar als een zoektocht naar het beleven. Zo breng je de inhoud van de boeken tot leven.

'Bibliotheek der wandelingen', Stefaan van Biesen Bibliotheek Zwijndrecht België 2005

Een vernieuwende taak voor de provinciale cultuurdiensten

Dit is niet de taak van de lokale bibliotheek alleen. Het is niet alleen de taak van gedreven bibliothecarissen of cultuurwerkers om de bibliotheken te inspireren. Dit is een belangrijke taak voor de provinciale cultuurdiensten. Ze mogen zich niet beperken tot een productondersteuning. Dit door alleen materialen uit te lenen, kant en klare tentoonstellingen uit het culturele circuit ter beschikking te stellen of een databank met projecten en adressen aan te bieden. Voor de provincies is ook een andere taak weggelegd. Er is nood aan een culturele denktank met vertegenwoordigers uit de culturele sector en de bibliotheeksector waarin ideeën ontstaan, concepten worden uitgewerkt en waar producten op maat worden gerealiseerd. De uitdaging ligt er in kleinschalig te blijven denken. Bibliotheken hebben geen behoefte aan megalomane projecten, of projecten die honderdduizenden mensen tegelijk bereiken. Projecten met een hoog mediagehalte neigen al gauw naar stunts en werken op termijn contraproductief. Het is wel degelijk de vraag of grootse projecten als Literaal van de literatuurcriticus Behoud de Begeerte waarbij 75.000 dichtbundels van Hugo Claus geïllustreerd door Jan Vanriet worden verspreid over Vlaanderen (maar in geen enkele bibliotheek te vinden zijn) inspelen op leesbeleving. Een voorbeeld hoe het wel kan biedt de kleine organisatie HetNet van Josse De Pauw, dat schrijvers, wetenschappers en kunstenaars op een speelse manier samenbrengt en hen een dialoog laat aangaan met een klein publiek.

Beleving veronderstelt ook intimiteit, een persoonlijke band tussen bibliotheek en publiek, een bibliotheekbezoeker wil zich persoonlijk aangesproken voelen. Dat hij er toe doet, daar gaat het uiteindelijk om.

Geert Vermeire